

BURSA YERLİ A İZLARINDA BİRİNCİL UZUN ÜNLÜLER ÜZERİNE*Hatice AH N****ÖZET**

Ana Türkçede, tarihi Türk dillerinde, Anadolu a ızlarında birincil ünlü uzunluklarının var olup olmadığı, gözlemlenen uzunlukların hangilerinin birinci hangilerinin ikinci dereceden uzun ünlü olduğu, üzerinde çok tartışılan konulardan biridir. Anadolu a ızlarıyla ilgili derleme, tasnif ve yorum çalışmalarından anlaşıldığı kadarıyla varlığı kabul edilen birincil ünlü uzunluklarının Batı Anadolu a ızlarında farklı düzeylerde korunduğu gözlemlenmektedir. Bu makalede Ana Türkçede varlığı ispatlanan ve diğer Anadolu a ızlarında tespit edilen birincil uzun ünlülerin Bursa yerli a ızlarındaki durumu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birincil Uzunluk, Bursa A ızları, Türkiye Türkçesi A ızları, Uzun Ünlüler, Ses Bilgisi.

ON PRIMARY LONG VOWEL IN NATIVE DIALECTS OF BURSA**ABSTRACT**

Whether there is of primary lengths of vowel in dialects of Anatolia, in historical languages of Turkish, in main Turkish, is renewed long vowel from secondary of which primary of which of lengths observed, is one of from topics the most discussed. Observed maintained in different levels in Western dialects of Anatolia of primary lengths of vowel accepted the existence of apparently in works of collation, classification and interpretation about dialects of Anatolia. This article have been studied situation in native dialects of Bursa of identified vowels of primary long in proven the existence and other dialects of Anatolia.

Keywords: Primary Length, Native Dialects of Bursa, Dialects of Türkiye Turkish, Long Vowels, Phonetics.

Ana Türkçede, tarihi Türk dillerinde, Anadolu a ızlarında birincil ünlü uzunluklarının var olup olmadığı; gözlemlenen uzunlukların hangilerinin birinci hangilerinin ikinci dereceden uzun ünlü olduğu, üzerinde çok tartışılan konulardan biridir. Bu uzunlukların meydana gelmesiyle ilgili açıklamalar da birbirinden farklıdır (KORKMAZ 1995, 443).

Anadolu a ızlarıyla ilgili derleme, tasnif ve yorum çalışmalarından anlaşıldığı kadarıyla varlığı kabul edilen birincil ünlü uzunluklarının Batı Anadolu a ızlarında farklı düzeylerde korunduğu gözlemlenmektedir. Karahan, Anadolu a ızlarını sınıflandırdığı çalışmasında Batı grubu a ızlarında birincil ünlü uzunluklarını koruyan kelimelerin sayısının diğer a ızlara göre daha fazla olduğunu belirtmekte ve Afyon, zmir, Manisa, Kütahya, Denizli, Antalya, Burdur, Çanakkale, Ankara a ızlarından seçtiği *gö:r-, ya:z-, a: dıla, ö:lçem, ge:lin, ge:rin-, dö:rt, gö:zel, ya:rmu , gö:zle-, a:l, be: , çö:reg, bö:cek, bö:reg* örneklerini vermektedir (KARAHAN 1996, 151).

* Prof. Dr., Uluda Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa - TÜRK YE, E-posta: haticesahin.bursa@mynet.com.

Z. Korkmaz'ın 1945-46 yıllarında Anadolu a ızları üzerinde yaptığı ara tırmalar, Anadolu bölgesindeki a ızlarda Türkmen Türkçesine paralel ünlü uzunluklarının bulundu unu ve Dinar, Denizli-Çivril-Acıpayam, Aydın-Karacasu-Bozdo an gibi belirli a ız bölgelerinde çok yaygın oldu unu ortaya koymu tur (KORKMAZ 1995, 445).

Erdem'in üzerinde çalı ılan ve metinleri derlenen Anadolu a ızları malzemesi üzerinden ortaya koymaya çalı tı ı birincil uzun ünlülerin Bursa yerli a ızlarında da örneklerinin çok olması, bizi sözü edilen makaleye dolayısıyla a ızlardaki birincil ünlü uzunluklar konusuna katkı verebilece i dü üncesine sevk etmi tir (ERDEM 2008).

Bursa yerli a ızlarından derlenen metinlere bakıldı ında dikkat çeken fonetik özelliklerin ba ında ünlü uzunlukları gelmektedir¹. Söz konusu metinlerde ünlü uzunluklarına çok sık rastlanmaktadır. Bu uzunluklar, tasnif edebildi imiz kadarıyla u kelimelerde kar ımıza çıkmaktadır:

A- Birincil ünlü uzunluklarını barındıran Türkçe kelimeler

B- Aslında uzun ünlü barındıran yabancı kelimeler

C- Ses olayları sonucu uzun ünlüyle kullanılan Türkçe ve yabancı kelimeler:
Neyise>ne:se, nerede>ne:de

D- Uzun ünlüsünün birincil olmadığı ancak uzunlu u herhangi bir nedene de ba lanamayan kelimeler. Herhangi bir nedene ba lanamayan ünlü uzunlukları Türkçe ve yabancı kelimelerde de gözlemlenebilmektedir.

Birincil Ünlü Uzunluklarını Barındıran Türkçe Kelimeler

Birincil ünlü uzunluklarının Anadolu a ızlarındaki durumu hakkında bilgi verebilmek amacıyla bu ünlüleri barındıran kelimeleri belli bir sistem içinde listeleyen M. D. Erdem'in yazısına Bursa yerli a ızlarından bir katkı koyabilmek amacıyla hazırlanan bu yazıda elde edilen malzemeler, söz konusu makaledeki düzene göre verilecektir. Bundaki amaç, konuyla ilgili örneklerin aynı düzen içinde verilmesi yoluyla mukayese yapılabilmesinin ya da Bursa a ızlarının birincil uzun ünlüler açısından durumunun daha net bir biçimde ortaya çıkarılablmesini sa layabilmektir.

1- M. D. Erdem'in Anadolu a ızları malzemelerinden tespit etti i ve farklı Anadolu a ızlarından örneklendirebildi i yaklaşık 100 birincil uzun ünlülü kelimenin neredeyse tamamı Bursa a ızlarında uzun ünlülü olarak kullanılmaktadır. Bir ba ka deyi le Bartın, Nev ehir, çel, Silifke, Akçakoca, Kütahya, Zonguldak, Karabük, Kars, Trabzon, Çukurova, Afyon, Antalya, Mu la, Ni de, Aydın, Eski ehir, Kayseri, Sivas-Divri i a ızlarında tespit edilen birincil uzunluk barındıran kelimeler Bursa yerli a ızlarında toplu olarak yer almaktadır. Bu nedenle Bursa a ızları, imdiye kadar yapılan a ız derlemeleri göz önünde bulunduruldu unda birincil ünlü uzunluklarını daha fazla örnekle barındıran bölge olması açısından önemlidir.

Söz konusu makalede verilen kelimelerden sadece *a:yık-*, *ga:n-*, *ga:r-*, *ya:d*, *ya:ra*, *ya:rın*, *ge:ç-*, *ge:dik*, *di:nle-*, *gi:t-*, *ni:re*, *o:ba*, *ö:-*, *u:z*, *yu:-*, *ü:nne-* kelimeleri Bursa a ızlarında tespit edilememi tir. Ancak bu kelimelerin derlenen metinlerden de ifre edilebilen kısımlar arasında bulunmadı ı derlenecek ba ka metinlerde bulunabilme ihtimalinin var oldu u ve bazılarının türevlerinin yer aldı ı da göz önünde bulundurulmalıdır. Örne in, *a:yık-* fiili bulunmamasına ra men *a:y-* fiili, *bö:lme* kelimesi bulunmamasına ra men kelimenin *bö:lük ve*

¹ Bursa yerli a ızları için kullanılan metinler, Dr. ükrü Ba türk, Dr. Mustafa Uluocak ve Dr. Süleyman Ero lu ile birlikte tamamlanmı Uluda Üniversitesi destekli bir proje kapsamında derlenmi tir.

bö:lge türevi, *ö:r-* fiili bulunmamasına rağmen fiilin *ö:rme* ekindeki türevi derlenen metinlerde tespit edilmiştir. Aynı ekilde metinlerde *ka:r-* ekinde tespit edilemeyen fiilin *ka:rıdır-* türevi de yer almaktadır. Ayrıca tek başına kullanımı gözlemlenmeyen *ga:n* kelimesi *de:liga:nlı* kelimesinde uzun ünlü olarak tespit edilmiştir.

Buna göre; Anadolu a ızlarında tespit edilen *a:ç, a:çlık, a:d, a:l, a:ra, a:ra, a:rka, a: , a: - , a:yıkla-, a:yıl-, a:z, ça:dır, da:d, da:l, da: , da: ı-, da:yı, ga:l-, ga:lk-, ga:rı, ga:z, ka:dın, sa:rı, ta:nı-, ta:y, ya:n, ya:r, ya:ra, ya:rım, ya: , ya:z, va:r, be: , be:z, de:li, ge:ç-, e:t-, e:l, e:r-, ne:, ne:den, ne:rden, ye:-, ve:r-, gı:z, yı:ka-, yı:kan-, bi:r, di:-, di:nle-, i: , ni:re, yi:-, bo: , do:n, go:yun, o:ba, o:cak, o:dun, o:l², o:n, so:r-, yo:k, yo:l, yo:y-, bö:cek, bö:lme, bö:lük, dö:n-, dö:rt, ö:rme, bu:, bu:z, su:, u:n, u:yku, vu:r-, gü:n, sü:t, yö:rük, yü:z* kelimelerinin tamamı Bursa yerli a ızlarında bulunmaktadır.

2- Türk dilindeki birincil uzun ünlülerle ilgili çalışmalarda g sesinin bulunduğu kelimeler de örnek verilmiştir. Tekin'de (TEKİN 1995) ve Tuna'da (TUNA 1988) listelenen kelimelerin bazıları Anadolu ağızlarına kadar ulaşabilmiştir. Erdem'in (ERDEM 2008- 534) listesinde yer alan *a:ğā, a:ğārla-, sa:ğ, ya:ğ* kelimeleri Bursa yerli ağızlarında ğ sesi düşmeden uzun ünlüyle tespit edilirken *a:ğ-, a:ğī, a:ğla-, ba:ğla-, eğ-* kelimeleri metinlerde bulunamamıştır. Ancak *da:ğıl-* fiilinin Bursa ağızlarında *da:l-* biçiminde kullanıldığı gözlemlenmiştir. *a:ğāç, a:ğīl, a:ğīz, a:nlat-, ba:ğīr-, da:ğ, ve e:ğlence* kelimeleri ise birincil uzun ünlü kelimeler listesinde olmayan, Bursa ağızlarında uzun ünlüyle kullanılan kelimelerdir.

3- *şa:kır şu:kur, a:y, ha:ydi, eyva:h, ha:, he:y, he:* gibi ünlem ve yansımalarda da ünlü uzunlukları görülmektedir.

4- M. D. Erdem'in yazısında Ana Türkçede birincil uzun ünlü taşıyan ancak ağızlardaki örnekleri az olan kelimeler listesinde yer alan *a:l, a:lt, be:y* kelimeleri Bursa ağızlarında uzun ünlü biçimde tespit edilmiştir.

5- M.D. Erdem'in Anadolu ağızlarıyla ilgili çalışmalarda derlediği, metinlerde uzun

ke:klik, ge:mi, ge:nç, de:li (delikanlı), de:ri, ye:l-(koş-), e:ş, ye:d-, i:ki, i:n-, e:rlen, be:şik, ge:ç, ye:di, ye:tmiş, ö:de-, ö:z, ü:ç, ö:rdek, gö:k, gö:l, sö:n-, dö:n-, çü:rü-, gü:ç, sü:r-, sü:z-, yü:z (çehre) kelimelerinin Bursa ağızlarında tespit edilebilmesi hem Bursa ağızlarının birincil uzunluk açısından durumunu göstermesi hem de genel olarak ağızlar üzerinde konuyla ilgili çalışmalara katkıda bulunabilme potansiyeli açısından önemli görünmektedir.

7- Bursa ağızlarında uzun ünlülerin ne kadar sık kullanıldığını gösteren bir başka durum da *a:ç-, ya:n-, ya:şa-, ya:z, ge:ç, e:t, e:l, e:lle-, e:lma, e:lle-, e:rtesi,gi:t-, yi:r, bo:z-, do:n-, o:ku-, gö:r-, ö:rt-, ö:rümcek, yo:rgan, to:bak>do:bak, yö:net-, o:yna-, tu:z>du:z, u:zak, u:zun, otu:z, yu:karsı, yu:m-* (*yumulgaç oyun adı*), *yu:varlak, yu:vka, yu:fka* gibi Tekin ve Erdem'in listesinde olmadığı halde Bursa ağızlarında uzun ünlüyle kullanılan kelimelerdir. Dikkat çeken bir başka örnek, *ot* anlamındaki *o:d* kelimesidir.

8 –Uzun ünlülerin çok fazla kullanılmasına karşılık, Tekin'in (TEKİN 1995) listesinde birincil uzun ünlülü gösterilen *ağır, ağ, ak, alda-, ara-, arı, arık* gibi birkaç kelime Bursa ağızlarında normal uzunlukla ünlüyle kullanılmıştır.

9- Türkçedeki birincil ünlü uzunlukları üzerinde önemli araştırma ve tespitleri bulunan O. N. Tuna, uzun ünlüler üzerinde yapılacak çalışmaların Türkolojinin birçok sorusunu cevaplandırabilme imkânına sahip olduğunu söylerken ilk hece uzunlukları üzerinde fazlaca durulduğu halde diğer hecelere ait uzunlukların ihmal edildiğini de belirtmiştir TUNA, 1988, 277).

Brendemoen, Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmale ve Asli Uzun Ünlüler adlı makalesinde Osmanlıcada en sık imale ile okunan ekler ile Eski Türkçe karşılıkları arasında uzun ünlüler bakımından bağlantı kurmak mümkün değildir diyerek (BRENDemoEN 2002, 443) Osmanlı ve Çağatay şairlerinde imale istatistiklerini tablo halinde vermiştir (BRENDemoEN 2002,453-454).

Erdem de yazısında bu konuya değinmiş, Tuna(1988), Gemalmaz (1978), Ercilasun (1983) ve Brendemoen (2002) tarafından da ele alınan konuyla ilgili detaylı araştırma ve mukayeselerin yapılarak bir yargıya ulaşmak gerektiğini belirtmiştir (ERDEM 2008, 552-553).

Osman Nedim Tuna, Köktürk ve Uygur belgelerinde uzun ünlülü olarak tespit ettiği ekleri sınıflandırarak listelemiş ve örneklendirmiştir. Bu eklerden bazıları standart Türkiye Türkçesine ve Türkiye Türkçesi ağızlarına kadar gelememiş, bazıları, birtakım ses değişiklikleriyle gelmiş, bazıları da herhangi bir değişiklik yaşamadan günümüze kadar gelmiştir.

Eski Türkçe metinlerde uzun ünlülü olarak kullanılan ve bugüne kadar olduğu gibi ya da ses değişikliğiyle gelen eklerin bazıları Bursa ağızlarında uzun ünlülü biçimde kullanılmıştır. Söz konusu eklerin önemli bir kısmı ise normal uzunluktaki ünlülerle kullanılmıştır. Uzun ünlüyle kullanılan ekler tespit edilen örneklerin bazıları şunlardır:

-Ar,- Ir

Қуя:rıз, dura:rıз, yapa:rıз, ата:rdık, олу:rdu, yenili:rdi, geli:r, geli:rdi, bili:rmiñ, bili:rim, geli:rdim geli:rkene, gide:rmiş, çala:rmiş, bili:rsin, geli:rsin

+Ar-

Қıza:rdırdı

SONUÇ

Bursa yerli ağızlarında dikkati çeken en önemli fonetik özellik ünlü uzunluklarıdır. Bu uzunlukların bir bölümü ses olayları sonucu ortaya çıkan uzunluklar olduğu gibi bir bölümü de Eski Türkçeden bu yana takip edilebilen Türk dilinin tarihi devirlerinde de kullanıldığı gözlemlenen birincil uzunluklardır.

Bugüne kadar Anadolu ağızlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda tespit edilen birincil uzun ünlülü kelimelerin neredeyse tamamı Bursa yerli ağızlarında kullanılmaktadır. Birincil ünlü uzunlukları, bu uzunluğu barındıran kelimelerin bugünkü türevlerinde de devam etme özelliği göstermektedir. Ayrıca birincil uzun ünlülü kelimelerde zaman içinde görülen ünlü değişiklikleri, kelimedeki ünlünün uzunluğunda herhangi bir etkide bulunmamıştır. *E:ki/ i:ki, de:-/ di:- yü:rük/ yö:rük* gibi.

Bursa yerli ağızlarında bugüne kadar diğer ağızlarda tespit edilen kelimelerin dışında da birincil uzun ünlü barındıran kelimeler mevcuttur. Tarihi dönemlerde birincil uzun ünlü barındıran kelimelerin birçoğunun sözcüğümüzden çıkmış olması ve ağızlardan derlenen malzemelerin mevcut söz varlığının tamamını yansıtamaması durumu da göz önünde bulundurulduğunda Bursa yerli ağızlarının birincil uzun ünlüler konusundaki durumu daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır.

Birincil uzun ünlü olduğu kesinlikle kabul edilen kelimelerin yanında uzun ünlüsünün birincil mi ikincil mi olduğu konusunda kesin sonuca ulaşılamayan kelimelerde de ünlü uzunlukları Bursa ağızlarından derlenen metinlerde mevcuttur.

Ana Türkçeden bu yana devam eden birincil uzunlukların çok önemli bir kısmını muhafaza eden bir bölge konumunda olan Bursa ağızları, uzun ünlülü kelimelerin kısa ünlülü örneklerinin bulunduğu da belirtilmelidir. Aynı durum eklerde de gözlemlenmektedir. Uzun ünlüyle kullanılan eklerin hemen hepsinin kısa ünlülü kullanımları da Bursa ağızlarında kullanılmaktadır.

KAYNAKLAR

- BA DA , Cahit (2007), *Türkiye Türkçesinde Asli Uzunluk Belirtileri*, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume2/2 Spring, ss. 89-101.
- BRENDEMOEN, Bernt (1996), *Osmanlı ve Ça atay iirinde male ve Asli Uzunluklar*, **Uluslararası Türk Dili Kongresi**, TDK Yayınları, Ankara, ss. 435-456.
- ERC LASUN, A. Bican (1983), **Kars li A ızları**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ERDEM, M. Dursun (2008), *Anadolu A ızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine*, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume3/3 Spring, ss. 502-562.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1978), **Erzurum li A ızları**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- KARAHAN, Leyla (1996), **Anadolu A ızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1953), *Batı Anadolu A ızlarında Asli Vokal Uzunlukları Hakkında*, **TDAY Belleten**, TDK Yayınları, ss. 197-203.
- _____ (1995), *Eski Anadolu Türkçesinde Asli Ünlü (Vocal) Uzunlukları*, **Türk Dili Üzerine Ara tırmalar**, C. I, TDK Yayınları, Ankara, ss. 443-458.
- TEK N, Talat (1995), **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Simurg Yayınları, Ankara.
- TUNA, O. Nedim (1960), *Göktürk Yazılı Belgelerde ve Uygurcada Uzun Vokaller*, **TDAY Belleten**, TDK Yayınları, ss. 213-282.